

С.Б. Баймуханова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: bsariya@rambler.ru

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕГІ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРГЕ ИКЕМДЕЛЕ ДАМУ МЕХАНИЗМДЕРІ

Зерттеудің негізгі мақсаты келтірілген көзқарастың күмәнсіз басымдықтарына қарамастан, оның ең басты артықшылығы көрнекілігінде, анықтығында, қарапайымдығында, басқару қызметіндегі қаржылық шешімдердің бел ортасындағы бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесіндегі интеграциялық процестердің дәйектілігінде екендігін негіздеу. Мәтінде экономиканың неoinституционалды, эволюциялық және ақпараттық теориясы болып табылатын ақпараттық-қаржылық көзқарас кәсіпорынның ақпараттық ортасындағы интеграциялық процестерді танып-білуге бағытталған жаңа көзқарастардың жетістігін жақсы сипаттап бере алатындығы, олардың өзіндік ерекшеліктері талданып, бухгалтерлік есептің автоматтандырылған жүйесін жобалаудың жаңа әрі тиімді, заман талабына сай перспективті интеграциялық формалардың үдесінен шыға алатын әдістерін қорытып шығаруға септігін тигізетіндігі негізделген. Зерттеудің негізгі ерекшелігі экономиканың неoinституционалды, эволюциялық және ақпараттық теориясы болып табылатын ақпараттық-қаржылық көзқарас кәсіпорынның ақпараттық ортасындағы интеграциялық процестерді танып-білуге бағытталған жаңа көзқарастардың жетістігін сипаттау.

Түйін сөздер: интеграция, ақпараттық жүйе, баға механизмі, институционалды тұжырым, эволюциялық теория.

S.B. Baimukhanova

Adaptive mechanisms of development of integration processes in accounting

The main purpose of the research study, the fact that management of financial activity is apparent reliability, simplicity and precision of the integration processes in the accounting system.

In the article the new approach, which aims neoinstitutional economy, evolutionary approach to the financial information and information theory, so that we can learn about the center of the enterprise information integration processes, which can give a good description of the development of new approaches, their features as an automated accounting system and the development of effective integration into the modern-looking forms of generalization and introduction of emission methods.

The main feature of this study is to characterize new approaches to economic information and the theory of evolution, which is an information and financial integration processes at the center of a campaign of corporate information.

Key words: integration, information system, evaluation mechanism, institutional approach, the theory of evolution.

С.Б. Баймуханова

Адаптационные механизмы развития интеграционных процессов в бухгалтерском учете

Основной целью исследования является обоснование того, что для управления финансовой деятельности очевидным является надежность, простота и точность интеграционных процессов в системе бухгалтерского учета. В статье обоснованы новые подходы, которые направлены на неoinституциональную экономику, эволюционный подход к финансовой информации и теории информации, чтобы могли узнать о центре корпоративных информационных интеграционных

процессов. Это может способствовать хорошему описанию разработки новых подходов, их особенностей автоматизированной системы учета и разработки эффективной интеграции в современные перспективные формы обобщения и внедрения методов эмиссии. Главной задачей исследования является охарактеризовать новые подходы к экономической информации и теории эволюции, которая является информационной и финансовой интеграцией процессов в центре корпоративного похода к информации.

Ключевые слова: интеграция, информационная система, механизм оценки, институциональный подход, теория эволюции.

Кіріспе

Кәсіпорынды басқару жүйесіндегі бухгалтерлік есептің алатын орны мен маңызын анықтау мәселесі әрқашан есеп түрлерінің интеграциясымен және мәліметтерді өңдеудің интеграцияланған жүйелерімен байланыстырыла қарастырылатын-ды. Мамандардың интеграция мәселесіне өз көзқарастарын білдіруі заңды құбылыс, себебі бұл мәселе бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесін (АЖ) құрудағы іргелі сұрақтардың бірі.

Эксперименталдық бөлім. Интеграция ұғымын анықтауға бағытталған көзқарастарды бағамдап отырсақ, көп жылдарға созылған пікірталастар нәтижесінде 90-жылдардың басында интеграциялық есеп жүйесінің тұжырымдамасы қалыптасқан. Ол тұжырымдама есептік ақпаратты талдау ісін ұйымдастыру мәселелерін шешуде оперативті, бухгалтерлік және статистикалық есеп арасындағы үйлесімді қамтамасыз етуге бағытталған. Сондай-ақ, алынған ақпаратты басқарушы қажетін қанағаттандыруға бейімдей отырып, есептің әр түрінің әдіснамалық астарын дамытуға жарату. Жетекші салааралық әдістемелік материалдар (ЖСӘМ)-есеп бекітіліп, сипаттауды керек етпейтін жорамалдармен қамтылды. Яғни есептің әр түрі кәсіпорындағы есеп жүйесінің дербес құрамдас бөлігі және оның өз әдісі мен дербес мәні бар деп санау, демек автоматты өңдеу жағдайында алғашқы есеп мәліметтері ағымын біріктірудің қажеттілігі жоқ екенін мойындау [1].

Нәтижелері және талқылау. Дегенмен, ақпаратты өңдеу теориясы дамуының кері әсері болғанын, жаңа ақпарат технологиялары мен бухгалтерлік есептің АЖ дамуы бухгалтерлік есептің негізін қалыптастырушы іргелі категорияларына ықпалы өтіп кеткенін жоққа шығара алмаймыз.

Бухгалтерлік есептің АЖ басқарудың өзге де функцияларымен интеграциялануы (салық салу, аудит, қаржы менеджменті т.б. байланысы) нарық жағдайындағы кәсіпорын дамуының объективті тенденцияларының заңды нәтижесі

екені, сондықтан белгілі бір қисыны бар екені дау тудырмаса керек. Нарық экономикасында тауар сапасына деген талаптар ұдайы жетіліп отырады, олардың өмірлік циклі қысқарып, номенклатурасы кеңейеді, жекелеген позициялар бойынша өндіріс көлемі азаяды. Осы процесстің негізінде кәсіпорынның қызметтің өзге де аясына қарай ойысуы жатыр, өйткені бәсекелік күреске түсуден гөрі белгілі бір байланыстар орнатып, тиімді кооперацияға қол жеткізудің пайдасы әлдеқайда жақсы.

Кәсіпорынның әралуан, бірақ өзара ықпалдас, сыртқы және ішкі белсенділік деңгейлерін есепке алу нәтижесінде бухгалтерлік есептің АЖ алатын орны мен маңызын қайта қарау қажеттігі туып отыр [2].

Біздің пікірімізше, бухгалтерлік есептің АЖ зерттеудің негізінде заманауи эволюциялық теорияның нәтижелі қағидалары жатуы тиіс. Ол қағидалар көбінесе қоршаған іскерлік ортаның өзгерісіне орай кәсіпорын тарапынан болатын реакцияны анықтап, заманауи ақпараттық хәм коммуникациялық кеңістік инфрақұрылымына қойылатын жаңа талаптарға сай кәсіпорын ішіндегі «корпоративтік рухты» қалыптастырады. Кәсіпорынның экономикалық өміріне заманауи ақпараттық технологияларды енгізу көптеген дәстүрлі аксиомаларды қайта қарап шығуға итермелейді.

Экономикалық теорияда кәсіпорын қызметінің үлгісін бейнелеп, оның пайда болуы мен қызмет етуін, жойылуын баяндап беретін бірнеше көзқарас қалыптасты. Олардың әрқайсысында кәсіпорын белгілі бір қырынан қарастырылады, яғни қандай да бір ерекшеліктеріне баса мән беріледі. Егер менеджмент нысаны ретінде кәсіпорынды басқарудың тұжырымдамаларын назардан тыс қалдыра отырып қарайтын болсақ, онда кәсіпорын қызметінің теориялық сипаттамасын беретін төрт бағытты бөліп айтуға болады: неоклассикалық теория; институционалды теория; эволюциялық теория; кәсіпкерлік теория.

Кәсіпорын категориясының неоклассикалық пайымы, өндірістік функцияның иесі ретінде,

еркін нарықтағы ресурстардың өнімге айналуын сипаттайды да, заманауи экономикалық ілімде жалпы жұрт тарапынан мойындалған, базалық тұжырым болып табылады. Кәсіпорынның өндірістік функциясының параметрлері нақты технологиялық процестермен бекітіледі. Үлгі арқылы шешілетін басты міндет – кәсіпорынның табысын максималды деңгейге жеткізетін бағаны белгілеуге оңтайлы келетін ресурстар арақатынасын табу [3].

Кәсіпорын шекті шығындарының деңгейі өзі ұсынып отырған өнімнің нарықтық бағасына теңескенге дейін өндіре бермек, бұл шарт табысты максимизациялау шарты болады да, мұнда пайда кәсіпорын қызметінің нәтижелігін көрсететін басты критерий болып белгіленеді.

Сонымен, неоклассикалық теория тұрғысынан қарағанда, кәсіпорын дегеніміз пайданы максимизациялау тәсілін анықтап беретін сыртқы орта жағдайына орай ресурстарды өнімге айналдыратын «қара жәшік» екен.

Институционалды тұжырым зерттеу нысанына іскер кәсіпорындардың алуан түрлі формаларының үйлесімді жұмыс істеуінің, олардың кеңеюі мен дамуының шегін, қызметкерлерді ынталандырудың мүмкін болатын шешімдерін ұйымдастыру, бақылау, жоспарлау т.б. сұрақтарға жауап іздейді. Бұл тұрғыдан келгенде, фирма теориясының институционалды тұжырымы кәдімгі неоклассикалық теория мен басқару теориясының арасындағы көпір іспеттес (Р.Коуз, 1993ж).

Баға механизмін пайдалану шығындары, ең алдымен, өндірістегі өнімдер мен олардың бағалары туралы ақпарат алуға, нарықтық келісімдерге отыруға немесе трансакцияларға жұмсалатын шығындар деп қарастырылады. «Трансакциялық шығындар» термині осы жерден келіп шығады, трансакциялық шығындар кәсіпорынның ішкі һәм сыртқы ортасындағы белгісіздік жағдайын жеңуге бағытталады. Оның ресурстарды өнімге айналдыруға жұмсалатын трансформациялық шығындардан айырмашылығының өзі де осында.

Эволюциялық теорияда кәсіпорын қарайлас нысандардың арасындағы бір нысан ретінде қарастырылады. Кәсіпорын әрекеті, ең алдымен, сыртқы қарым-қатынастармен, сондай-ақ ішкі сипаттармен анықталады. Олардың қатарына шешім қабылдаудың бұрыннан қалыптасқан ережелерін де жатқызуга болады. Ол ережелер іскерлік органың эволюциясына қарай өзгеріп отырады. Сондықтан жетекшінің тұлғалық бейнесінің қолтаңбасын да, өзге кәсіпорындармен арадағы

қарым-қатынастың сипатын да қатар алып жүреді. Неоклассикалық көзқарасқа қарағанда, эволюционистер кәсіпорын қызметінің оңтайлылығын анықтаудың бірыңғай критерийі болуы мүмкін емес екендігін мойындайды. Бұл тұжырымды жақтаушылар кәсіпорынды екіжақты нысан ретінде қарастырады: бір жағынан – кәсіпорын іскерлік қауымдастықтың толыққанды мүшесі, екінші жағынан қарағанда – өз қызметінің бағытын, өнім көлемі мен пропорциясын, ассортиментін анықтауда өзі қалыптастырған дәстүрі бар.

Фирманың кәсіпкерлік үлгісі кәсіпорынды кәсіпкерлік бастаманы салу мен ресурстарды тарту саласы деп қарастырады. Кәсіпкерлік философиясы мен ынталандыру идеясы үйлесе отырып, кәсіпорынды дамытудың басты бағыттарын анықтап береді.

Аталмыш үлгі шеңберіндегі кәсіпорын әрекеті үш деңгейдегі субъектілер әрекеті мен әрекеттестігінің нәтижесі: кәсіпкерлер, қызметкерлер және меншік иелері. Мұндағы менеджерлер мен меншік иелері арасындағы қарым-қатынас агенттік үлгі ретінде сипатталады.

Экономикалық теориядан келтірілген бұл анықтамалар қарастырылған тұжырымдардың әрқайсысы өз ракурсы тұрғысынан қарайды да, өзгелерін назардан тыс қалдырып отырады. Мәселен, кәсіпорынның ұдайы өндіру функциясы, яғни ресурстардың жаңартылуы, өндірістік функцияның басқарылатын және басқаруға келмейтін эволюциялық процестері неоклассикалық теорияның назарынан тыс қалады. Шынтуайтқа келгенде, кәсіпорындағы өндірістік те, ұдайы өндірістік те процестерін реттейтін бір адамдар ғой. Ол процестер кәсіпорында қабылданған мәселені шешу тәсілдері мен шешім қабылдау механизмдеріне сай жүріп жатады. Осыдан келіп шығатыны, кәсіпорын «келбетіне» тек өндірістік функция ғана емес, ресурстар серпінінің және өндірістік функцияның өзінің үлгісі ретінде ұдайы өндірістік функция да енгізілуі керек.

Институционалды тұжырым, бар ықыласын фирманың ұйымдастырылуы мен қызмет етуі барысындағы ресми және формальды емес ықпалдастықтарға, сондай-ақ өзге де экономикалық субъектілермен арадағы қарым-қатынас ерекшеліктеріне аудара отырып, еңбек заттары мен құралдарын өндірісті ұйымдастырудың көмекші құралдары есебінде қарастырады. Бұл үлгіні зерттеудегі институционалды көзқарасқа ғана тән статикалық шектеулерге әкеп соқтырады.

Кәсіпкерлік теория шешім қабылдауға ықпал ететін факторларды елеусіз қалдырса, эволю-

циялық теория кәсіпорын реструктуризациясының (бірігу, бөліну, жабылу) себептерін елемейді.

Осы айтылғандарға байланысты, әлемдік тәжірибеде тұрақсыз экономикалық ортадағы кәсіпорындар үшін өз қызметінің әрқилы аспектілерін айшықтау мақсатында интеграциялық деп аталатын тұжырымдама қолданылады [4].

Аталмыш тұжырымдамаға сәйкес, кәсіпорын анағұрлым тұрақты, тұтас және қоршаған ортадан оқшауланған, өнім өндіру (өткізу) мен ресурстарды ұдайы өндіру процестерін уақыт пен кеңістік ішінде интеграцияландырып отыратын әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде қарастырылады. Шешім қабылдаудың басты нысаны – ресурстар мен мүмкіндіктерді әлеуетті арттыру мен оның пайдаланылуы арасында, ұдайы өндіру мен өндіріс арасында, бүгін мен келешек арасында бөліп беру болып отыр. Бұл тұжырымда білгілі бір мағынада кәсіпорын қызметінің жоғарыда аталған төрт көзқарастың негізін қалаушы барлық аспектілер айшықталған.

Әсіресе технологиялық типтегі кәсіпорындар үшін интеграцияның маңызы ерекше. Егер кәсіпорын нарықтық немесе маркетингтік типке ие болса, нарықта жиі өзгеріп отыратын қажеттіліктерге бейімделетін болса, онда ол нарықтың өндірістік не тұтынушылық екеніне қарамастан, әлгі кәсіпорын қызметінің басты критерийі өнімді неқызметті өткізе отырып, пайда табу. Мұндай кәсіпорындар үшін тауарды нарыққа жылжыту сыртқы ортамен тілдесудің жалғыз ғана жолы. Егер кәсіпорын белгілі бір технологияға негізделіп құрылса және ол технологияның өзгеруі қыруар қаржы мен уақытты жұтатын болса, онда ол кәсіпорын үшін нарық шеңберінің шекарасы мейлінше кең болғаны абзал.

Бүгінгі күні әлемдік жалпы өнімнің жартысынан көбінің қосылған құн тізбегі бойынша жылжуы мен оның өткізілуі нарықтық емес, интеграциялық байланыстар құрылымында жүзеге асуда. Біздің елімізде қазір интеграциялық байланыстардың маңызы арта түсуде.

Кез келген кәсіпорын үшін іскерлік стратегияны қабылдау мен қайта құрудың басты міндеттерінің бірі идентификация мәселесі, шаруашылық, әкімшілік, технологиялық, институционалды т.б. орталардың шекарасын бекітіп алу.

Күрделі де серпінді жүйе ретінде интеграциялық типтегі кәсіпорынның ұйымдық құрылымын сипаттайтын айшықты белгілердің қатарына ашықтық, құрылымы тармақталған, икемді, дербес, көлденең байланыстар басымдығы, ресурс үнемдеуші стратегияларды жатқызуға болады. Осы сипаттардың комбинациясы

және сәйкес экстремалды қағидаттардың үйлесімі (максималды дербестік, иерархия деңгейінің мейлінше азайтылуы, запастардың мейлінше аз болуы) жаңа типтегі кәсіпорындар классының тармақтарын таратып береді [5].

Интеграцияның мақсаттары мен артықшылықтары:

– жабдықтау мен өткізудегі белгісіздік деңгейін азайту; бәсекені шектеу; инновацияларды үздіксіз игеріп отыру; шығындарды азайту (тасымалдау шығынын төмендету, тұрақты шығындардың үлесін кеміте отырып, өндіріс ауқымын арттыру).

Бизнесті ұйымдастыруға байланысты әдебиеттерде кәсіпорынның интеграциялық тұжырымдамасына қатысты интеграцияның екі типін бөліп айтады: көлденең және тікелей интеграция.

Тікелей интеграция деп жабдықтаушы кәсіпорынмен (төмен қарай интеграциялану) немесе кәсіпорын өнімін тұтынушы кәсіпорындармен (жоғары қарай интеграциялану) арада интеграциялық байланыс орнатуды айтады. Тікелей интеграцияға өндіріс және өнімді өткізу тораптарының интеграциясын да айта береді. Тікелей интеграцияның классикалық мысалы ретінде немістің Singer компаниясының әрекетін келтіруге болады, бұл компания өз қызметінің бір кезеңдерінде өндірістің түгелдей барлық циклдарымен шұғылданды – шикізат өндіру мен өңдеуден бастап тігін мәшинесін жасап шығаруға дейін барды.

Тікелей интеграция әдістерінің қатарына консолидация, топтасу, франчайзинг пен мақсатты пролонгацияны жатқызуға әбден болады. Осы айтылған тікелей интеграция формаларының әрқайсысының өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Алайда, жалпы алғанда, тікелей интеграция заманауи экономикадағы кәсіпорынның жалпы даму стратегиясының бөлінбес элементі болып табылады.

Көлденең интеграция деп ұқсас өнім өндіруші кәсіпорындармен интеграциялық байланыс орнатуды айтады. Көлденең интеграция формалары ассоциация, кеңес беруші органдар, жалпы қаржылық органдар (банктер мен холдингтер), мүлікті басқару органдарын (траст), қаржы-өнеркәсіп топтарын құру арқылы қызметтерді бөлістіруді қамтиды.

Көлденең интеграция – дәстүрлі тікелей басқарудан гөрі бөлімшелер арасындағы қызметті үйлестіре отырып басқару параметрлерінің тиімділігі жоғары екенін дәлелдеп берді. Көлденең интеграция кәсіпорынның өз ішіндегі факторлар себебіне туындайтын және шешімін таппай жүрген міндеттердің азаюына, нәтиже-

сінде тапсырыс берушілердің мүдделерінің мейлінше толық қанағаттандырылуына қызмет етеді. Кәсіпорынның мұндай типі міндеттерден гөрі процестердің айналасында көбірек қалыптасып отырады және көбіне олардың иерархиялық деңгейлері де аздау болады.

Қорытынды

Сонымен, экономиканың неоинституционалды, эволюциялық және ақпараттық

теориясы болып табылатын ақпараттық-қаржылық көзқарас кәсіпорынның ақпараттық ортасындағы интеграциялық процестерді танып-білуге бағытталған жаңа көзқарастардың жетістігін жақсы сипаттап бере алады, олардың өзіндік ерешеліктерін талдап, бухгалтерлік есептің АЖ жобалаудың жаңа әрі тиімді, заман талабына сай перспективті интеграциялық формалардың үдесінен шыға алатын әдістерін қорытып шығаруға септігін тигізеді.

Әдебиеттер

- 1 Васкевич Д. Стратегии клиент/сервер. Руководство по выживанию для специалистов по реорганизации бизнеса. – Киев: «Диалектика», 2005. – 384 с.
- 2 Воевудский Е.Н., Беспалова Э.Г., Филановская И.Н. Моделирование и автоматизация бухгалтерского учета. Киев.: Наукова думка, 2000. – 299 с.
- 3 Вон К. Технология объектно-ориентированных баз данных // Открытые системы. – 2002. № 4(8). – С. 30-42.
- 4 Клир Д. Системология. Автоматизация решения системных задач / пер. с англ. – М.: Радио и связь, 2001. – 544 с.
- 5 Краева Т.А. Использование персональных ЭВМ бухгалтерскими работниками предприятия // Совершенствование учета деятельности промышленного предприятия: Сб. – М.: МДНТП, 2003. – С. 30-35.

References

- 1 Vaskevich D. Strategii klient/server. Rukovodstvo po vyzhivaniju dlja specialistov po reorganizacii biznesa. – Kiev: «Dialektika», 2005. – 384 s.
- 2 Voevudskij E.N., Bespalova Je.G., Filanovskaja I.N. Modelirovanie i avtomatizacija buhgalterskogo ucheta. Kiev.: Naukova dumka, 2000. – 299 s.
- 3 Von K. Tehnologija ob#ektno-orientirovannyh baz dannyh // Otkrytye sistemy. – 2002. № 4(8). – S. 30-42.
- 4 Klir D. Sistemologija. Avtomatizacija reshenija sistemnyh zadach / per. s angl. – M.: Radio i svjaz', 2001. – 544 s.
- 5 Kraeva T.A. Ispol'zovanie personal'nyh JeVM buhgalterskimi rabotnikami predprijatija // Sovershenstvovanie ucheta dejatel'nosti promyshlennogo predprijatija: Sb. – M.: MDNTP, 2003. – S. 30-35.